

## יחסי טורקיה-ישראל לאחר שחרור זוג התיירים הישראלי: ארדואן פתח חלון, בירושלים מתלבטים

רמי דניאל וגליה לינדנשטראוס | 30 בנובמבר, 2021 | גיליון 1538

מעצר זוג התיירים הישראליים בטורקיה ושחרורם אחרי תשעה ימים הפך פרדוקסלית להזדמנות חדשה ביחסים בין ירושלים לאנקרה. כדי לפתור את התקרית ובעקבותיה, מנהיגים ישראליים וטורקיים שוחחו באופן חסר תקדים בשנים האחרונות. לאורך השנה החולפת, טורקיה ניסתה להיחלץ מבידודה האזורי וישראל היא אחת המדינות שסומנו על ידי אנקרה כיעד למאמצי החיזור. אך למרות יחסי הסחר הפורחים בין שתי המדינות, רבים המכשולים בדרך לשיפור משמעותי בקשרים בין טורקיה לישראל. ממשלת טורקיה רגישה מאוד לסוגיה הפלסטינית, כפי שהמחשה התנהלות ארדואן בזמן "שומר החומות", וישראל מצידה רואה באורח שלילי, בין היתר, את המעורבות הטורקית במזרח ירושלים ואת פעילות אנשי חמאס בטורקיה. "הסכמי אברהם" וההתקרבות בין ירושלים ליוון ולקפריסין אף הפחיתו מחשיבותם של קשרים טובים עם טורקיה. בכל זאת, על ירושלים לנצל את ההזדמנות שנוצרה באחרונה ולנסות לשפר, בזהירות ובלי צפיות מוגזמות, את היחסים עם טורקיה.

חקירתם ומעצרו בעוון ריגול של בני הזוג אוקנין בטורקיה ב-9 בנובמבר זכתה לכיסוי תקשורתי נרחב בישראל ולטיפול בכמה ערוצים מדיניים, כולל מעורבות ישירה של שר החוץ, יאיר לפיד, וראש הממשלה, נפתלי בנט. על מנת לזרז את שחרורם פעלה ישראל במספר כיוונים – בין המוסד למקבילו הטורקי, ודרך משרד החוץ והנציגויות הדיפלומטיות של ישראל בטורקיה מול גורמים בסביבתו של ארדואן. נתיב נוסף היה באמצעות ערוץ התקשורת שנבנה בין נשיא טורקיה, רג'פ טאיפ ארדואן, לבין נשיא ישראל, יצחק הרצוג. אנקרה רואה בהרצוג אישיות שהיא יכולה לשתף עימה פעולה, ואשר בנתה קשרים אישיים טובים במערכת הטורקית. ביוני 2021 בירך ארדואן את הרצוג על כניסתו לתפקיד, בשיחת טלפון ביניהם שארכה כארבעים דקות. ככל הנראה נשקל, אם כי לא נבחר, ערוץ התדיינות דרך מדינה שלישית (בריטניה או אזרבייג'ן). לאחר ששחררו בני הזוג ונחתו בישראל ב-18 בנובמבר, קיימו הרצוג וארדואן שיחה נוספת ולראשונה קיימו בנט וארדואן שיחה של כרבע שעה. המנהיגים הישראליים הודו לנשיא הטורקי על פעולותיו לטובת שחרור הזוג אוקנין ובשיחה בין ארדואן להרצוג, הנשיא הטורקי ציין ש"יחסי טורקיה-ישראל חשובים לביטחון וליציבות של המזרח התיכון", ש"אפשר להפחית את חילוקי הדעות אם פועלים בהבנה

הדדית לגבי סוגיות בילטרליות ואזוריות", ושמבחינת סדרי העדיפויות של אנקרה יש חשיבות ל"התחלה מחודשת של תהליך השלום" בין הישראלים לפלסטינים.

בשנה החולפת אותה טורקיה במספר דרכים לישראל שהיא מעוניינת בשיפור היחסים. מאז 2018 אין נציגות דיפלומטית בכירה בשתי המדינות בשל ההחלטה הטורקית (בתגובה להעברת השגרירות האמריקאית מתל אביב לירושלים ותקריות בין תושבי רצועת עזה לבין כוחות הביטחון הישראליים על גדר הגבול) להחזיר לאנקרה את שגריר טורקיה בישראל וכן להורות לשגריר הישראלי באנקרה לחזור לישראל להתייעצויות. כן הוחזרו לארצותיהם הקונסול הישראלי באיסטנבול והקונסול הטורקי בירושלים. בשלהי דצמבר 2020 אמר ארדואן שהוא מעוניין בשיפור היחסים עם ישראל, אך סייג את דבריו בכך שיש לטורקיה בעיה עם האנשים הנמצאים בצמרת השלטון בישראל וכן שהסוגיה הפלסטינית היא קו אדום עבור טורקיה. באותה העת דווח שכבר נשקל מינוי ספציפי לאיוש מחודש של תפקיד שגריר טורקיה בישראל. ואולם במהלך מבצע "שומר חומות", במאי 2021, התבטא ארדואן בחריפות נגד ישראל וגופי התקשורת הטורקים היו בין אלו שקידמו במהלך המבצע מסרים אנטי-ישראליים. ביוני 2021 התקיימה השיחה הראשונה בין ארדואן להרצוג, שייחודה גם בכך שלא נערכה במהלך משבר אלא במצב של שגרה. טורקיה אף שיגרה לישראל נספח תרבות לראשונה זה עשור. ישראל הגיבה בהיסוס לאיתותים אלו מהצד הטורקי, בין היתר מכיוון שלא היה ברור עד כמה כן הרצון הטורקי המשתמע לפתוח דף חדש ביחסים והאם הוא אינו רק ניסיון לחבל במערכת היחסים הקרובה בין ישראל, יוון וקפריסין.

את מאמצי ההפשרה מול ישראל יש לראות גם בהקשר הרחב יותר של מאמצי טורקיה להיחלץ מבידודה האזורי ולהפשיר את היחסים עם שחקנים נוספים במזרח התיכון. כך, בין טורקיה למצרים נערכו שני סבבי משא ומתן, במאי ובספטמבר 2021, שגם מטרתם הייתה ליצור את התנאים להחזרת השגרירים לאנקרה ולקהיר. על מנת לחמם את היחסים עם קהיר, אנקרה פעלה, בין היתר, נגד חופש הפעולה של גולים מצריים, חברי תנועת האחים המוסלמים, המוצאים מחסה בשטחה. מאמץ הפשרה מעניין אחר היה מול איחוד האמירויות. בעוד אנקרה רואה באיחוד האמירויות אחד הגורמים שעמדו מאחורי ניסיון ההפיכה הכושל בטורקיה ב-2016, ולכן יש יריבות גדולה בין שתי המדינות, לראשונה זה עשור הגיע ב-24 בנובמבר לאנקרה יורש העצר האמירתי, מוחמד בן זיאד. את שינוי הכיוון מול איחוד האמירויות ניתן להסביר גם בצורך הטורקי בהשקעות זרות (במהלך הביקור הודיעה איחוד האמירויות, בין היתר, על הקמת קרן בהיקף של 10 מיליארד דולר להשקעות בטורקיה) וגם בכך שבאנקרה העריכו את הפעולות שהרשויות באיחוד האמירויות עשו על מנת לעצור את זרם הסרטונים המביכים מבחינה פוליטית ששידר ביו-טיוב מאפיונר טורקי שמצא מחסה בדובאי. גם מול ערב הסעודית נעשו מאמצי התקרבות כאשר בין היתר התקיימו במהלך השנה האחרונה שיחות טלפוניות בין ארדואן למלך הסעודי, סלמאן.

מצב היחסים בין אנקרה וירושלים מורכב. מהצד החיובי אפשר לציין את הסחר בין שתי המדינות. למרות התדרדרות היחסים המדיניים בין טורקיה לישראל, הסחר ההדדי המשיך לגדול בשנים האחרונות. הוא מתאפיין בעודף במאזן המסחרי של הצד הטורקי, כאשר כשני שלישי מהסחר ההדדי הוא יצוא מטורקיה לישראל. בתחום התיירות, ב-2019, כחצי מיליון תיירים ישראלים ביקרו בטורקיה – נתון זהה לזה שנרשם לפני אירוע המאוי מרמרה (אם כי נתון זה משקף גם עליה ניכרת, בהשוואה לתקופה הקודמת, במספר הערבים אזרחי ישראל המבקרים בטורקיה). בהשוואה לתנועת התיירים מישראל מספר התיירים הטורקים הבאים לבקר בישראל נמוך מאוד. בתקופה של משבר כלכלי בטורקיה, הבא לידי ביטוי בירידה חדה בערך הלירה הטורקית ובמחסור במטבע חוץ, עלו חשיבותם וערכם של קשרים כלכליים אלה בעיני הטורקים. בכל מקרה, אפשר לראות בהם מרכיב חשוב ביחסים בין שתי המדינות אשר מנע נתק מוחלט בין אנקרה לירושלים לאורך שנות המשבר ביניהן, ואשר יכול לשמש כבסיס לשיפור הקשרים.

זירה נוספת שבה ישראל וטורקיה נמצאות באותו צד היא אזרבייג'ן. עבור טורקיה, אזרבייג'ן היא השותפה הקרובה ביותר, ושני העמים אוהבים לקרוא לעצמם "אומה אחת, שתי מדינות". מבחינת ישראל, אזרבייג'ן היא בעלת ברית אסטרטגית במסגרת המאבק הישראלי מול איראן וכן ספקית אנרגיה משמעותית. על בסיס אינטרסים אלה, באקו הצליחה לפתח קשרים מצוינים גם עם אנקרה וגם עם ירושלים. בסתיו 2020, כאשר אזרבייג'ן השתמשה באמצעי לחימה מתוצרת ישראל וטורקיה כדי להביס את ארמניה, הפכה באקו למקום שבו ישראל וטורקיה משתפות פעולה באופן לא ישיר. זאת, למרות שהמשך פיתוח התעשייה הביטחונית הטורקית עלול להוביל בעתיד למצב בו שתי המדינות תהיינה בתחרות אחת נגד השנייה כדי לספק אמצעי לחימה לצבא האזרבייג'ני.

לצד היבטים חיוביים אלה קיימות נקודות חיכוך רבות בין אנקרה וירושלים. התמיכה הטורקית באחים המוסלמים, ובמיוחד בחמאס, מטרידה את ישראל. על רקע הקרבה האידיאולוגית בין התנועה האסלאמית והממשלה הטורקית וגם בעקבות ההסכם שאפשר את שחרור החייל החטוף גלעד שליט, שבמסגרתו נאותה טורקיה לארח מחבלים משוחררים בשטחה, הפכה איסטנבול לאחד ממוקדי הפעולה החשובים בעולם של חמאס. בישראל מאשימים את ארדואן בכך שהוא מאפשר חופש פעולה רחב מדי לאנשי חמאס הפועלים בשטח טורקיה. בנובמבר, למשל, נחשפה התארגנות נרחבת לפיגועי תופת של חמאס ביהודה ושומרון שהוכוונה על ידי פעילי חמאס חו"ל, אשר חלקם פועלים משטח טורקיה. נקודת חיכוך נוספת בין שתי המדינות היא הפעילות הטורקית במזרח ירושלים. הממשלה הטורקית השקיעה במספר פרויקטים במזרח העיר, בכללם שיפוץ אתרים היסטוריים ופתיחת מוסדות תרבות החשודים גם בפעילות פוליטית, כחלק מניסיון טורקי נרחב יותר להשפיע על דעת הקהל הערבית. ממשלת ישראל רואה בשלילה מעורבות טורקית זאת, שמוסיפה למתח בעיר ואשר נתפסת כעוינת לישראל. מנגד, המדיניות האזורית של ישראל בשנים האחרונות יצרה תרעומת באנקרה. הברית המתפתחת בין ישראל, יוון וקפריסין, והתמיכה הגוברת בשתי

מדינות אלה מקבלות מצד ירושלים, מרגיזה במיוחד את טורקיה, שרואה במזרח הים התיכון ובסוגיית קפריסין נושאים חיוניים לביטחונה.

המגעים לשחרור הזוג אוקנין מהווים פתיחת חלון הזדמנויות שיכולה להיות חיובית, אך אין להגזים בסיכויי הצלחתה. אף שהחזרת השגרירים לאנקרה ולתל אביב היא בגדר אפשרות ריאלית, רבים המכשולים בדרך לשיפור של ממש ביחסים בין טורקיה לישראל. השינוי החד בטון של ארדואן בין דצמבר 2020, כאשר ביטא נכונות לשפר את היחסים עם ישראל, למאי 2021, כאשר תקף את ישראל בחריפות בזמן "שומר החומות", צריך לשמש תזכורת לשבריריות הפתיחות הטורקית כלפי ישראל. בכל הזדמנות אפשרית, ארדואן חוזר ומציין את חשיבות הסוגייה הפלסטינית בעיניו. בהקשר זה, הסלמה בזירה הפלסטינית עלולה להרוס התקדמות במגעים בין אנקרה וירושלים. כמו כן, הבסיס הפנים-טורקי ליחסים טובים עם ישראל מצומצם יותר מאשר בתקופות קודמות. בזירה הפוליטית הטורקית קיימת הסכמה נרחבת נגד ישראל, גם על רקע היחלשות מעמדו של הצבא, שהיה בעבר גורם פרו-ישראלי משמעותי. מהזווית הישראלית, שינויים ביחסי הכוחות האזוריים ובמיקומה של מדינת ישראל בקרבם השפיעו לרעה על משקלה היחסי של מערכת היחסים עם טורקיה בעיני מקבלי ההחלטה הישראליים והגבירו את ההיסוס לגבי היענות לאיתותים החיוביים. ירושלים מוכנה פחות לבוא לקראת אנקרה, בין היתר כדי לא לסכן את היחסים שישראל פיתחה עם מדינות אחרות. בכל זאת, על ממשלת ישראל לנסות ולנצל את המצב החדש שנוצר בין טורקיה וישראל וגם צעדים טורקים נוספים, וביניהם התקרבות לאיחוד האמירויות, כדי לחלץ את היחסים מנקודת השפל שבה הם נמצאים כבר יותר משנתיים, וליצור תהליכים העשויים בטווח הבינוני-ארוך לבסס מגמות חיוביות יותר בין שתי המדינות.

---

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט